

मराठी साहित्यातील जागतिकीकरणाचे भाषिक प्रतिबिंब

डॉ विठ्ठल जम्बाले

पदवी व पदव्युत्तर मराठी विभागप्रमुखद

देगलूर महाविद्यालय देगलूर

‘मानवी भाव-भावनांचा उत्कट आविष्कार म्हणजे साहित्य’ असे साहित्याबद्दल म्हटले आहे, ते यथार्थ आहे. कारण मानवी भाव-भावनांच्या उदात्तेकरणासाठी साहित्य हे उत्कृष्ट साधन आहे. परंतु साहित्याचे आविष्कार माध्यम भाषा हेच आहे. भाषेशिवाय साहित्यव्यवहार घडू शकत नाही. लिखित भाषेतूनच साहित्य व्यवहार साकारत असतो. म्हणून भाषेला साहित्यसर्जनामध्ये अनन्यसाधारण महत्त्व आहे. १९९० नंतर जागतिकीकरणाच्या विळख्यात संबंध विश्व अडकले आहे. जगाच्या काना कोप-यापर्यंत संपूर्ण मानवी जीवन जागतिकीकरण आणि त्यामुळे घडलेल्या परिवर्तनामध्ये सहभागी होत आहे. परिवर्तनांना कवेत घेऊन जीवनव्यवहार साधत आहेत. मराठी साहित्य व्यवहार याबदलांपासून अलिप्त नाही. साठोत्तरी साहित्यप्रवाहांमध्ये आगामी बदलांची नांदी भरलेली होती.

प्रस्थापित मराठी साहित्य आणि परंपरागत साहित्यातील साचलेपणा नष्ट करण्यासाठी साठोत्तरी साहित्य प्रवाहांनी मोलाची भूमिका बजावली. मराठी साहित्यावर मूलगामी परिणाम करणारी सामाजिक घटना म्हणजे नव्याने लेखन करणारा दलित व दलितेतर लेखकवर्ग होय. बदलत्या सामाजिक स्थित्यंतराचा परिपाक म्हणून दलित, ग्रामीण, आदिवासी लेखकांनी जीवनदर्शनासाठी त्या त्या परिसरातील अभिव्यक्तीसाठी योजलेली बोलीभाषा हेच सामर्थ्यस्थान होय. या प्रवाहांना संक्षिप्तपणे ‘दग्राआ’ असे काही अभ्यासक संबोधतात. तोच उल्लेख अभ्यासकांसाठी सुलभ आहे. तद्अनुषांगिक याप्रवाहातील साहित्यामध्ये लेखन आशय, विषय आणि अभिव्यक्तीसाठी अनुरूप असे भाषिक उपयोजन केलेले आढळते.

ज्याभाषेतून मानवी जीवन उमलते, फुलते, बहरते आणि रसरसित- ठसठसित बनते; त्या बोलीभाषा. त्याच्या भाषिक म्हणजे बोली उपयोजनामधून मराठी साहित्य बहारदार बनते. म्हणून ‘दग्राआ’मध्ये तळागाळातील माणसांच्या भाव-भावना मुखर करण्यात जिवंतपणा आलेला आहे. उलटपक्षी साहित्याचा परिघ विस्तारण्यासाठी ते पोषक ठरलेले दिसते. परिणामता सामान्य वाचकांना हे साहित्य आपले वाटत आहे. गावगाडा, गावशिवार, रानमळा, शेती, माती, नाती-गोती, ग्रामसंस्कृती, विधी-विधाने, निसर्ग आणि मानव यातील ऋणानुबंध या अस्सल परंपरागत बाबींची उकल होण्यासाठी साहित्यात प्रमाणभाषा उपरी ठरते. म्हणून बोलींचा वापर उपयुक्त ठरतो. याजाणिवेतून लेखकांनी बोली उपयोजनास प्राधान्य दिले. उपजत अनुभवविश्व साकारण्यासाठी प्रमाणभाषेचे जोखड झुगारून दिले. म्हणून प्रचलित मराठी साहित्याचा आकृतिबंध आणि भाषा वापराची बंधने झुगारून साहित्य प्रवाहित केले. लेखकांच्या समकालीन वास्तव अधोरेखित करण्यासाठी बोलभाषा आणि बोली हेच उपयुक्त असे साधन ठरले. मध्यकाळापासून ते आजपर्यंत अनेक साहित्यकृती अथवा रचना अजरामर तथा मैलाचा दगड ठरलेल्या आहेत, त्यांचे श्रेष्ठत्व भाषिक उपयोजनामध्ये आहे. संत प्रभावळीतील जनाई - मुक्ताई - बहिणाई आणि ज्ञानदेव - नामदेव - एकनाथ आणि शाहिरी साहित्याचा आविष्कार मूलतः सामान्यांच्या बोलीमधून घडला. बहुजनांच्या साहित्याचा आविष्कार देशी भाषांमधून घडला.

आधुनिक साहित्यातील जानपदगीते, साठोत्तरी साहित्य प्रवाहातील साहित्यामधून साहित्यिकांनी खेडयातील, जंगलातील, वाडी -तांडे व दुर्लक्षित समाजजीवनातील वास्तव अभोरेखनासाठी आशयाशी एकरूप बोली भाषा उपयोजनासाठी प्राधान्य दिले. म्हणून दगडा साहित्याचे दालन संपन्न व समृद्ध झाले. त्यामधून योजलेल्या बोलीमधून भाषा समृद्ध झाली आणि होत आहे. प्रमाणभाषेतील रुढ संकेताना छेद देऊन मराठी मुलुखातील नष्ट होणारे भाषिक सचित चिरंतन ठरत आहे. व्यवहार आणि लेखन यात साभर्म्य साधण्यात येत आहे. व्याकरणिक नियमावलीत बदल घडविण्यासाठी उच्चारानुसारी लेखनाला महत्त्व मिळत आहे. बोलण्यातील उच्चार, हेल, ढब हे लेखनात पकडण्याचा प्रयत्न साहित्यिक करित आहेत. व्याकरणिक नियम आणि भाषाशास्त्रीय निकष बदलावे लागणार आहेत. मराठी भाषिक भांडार वाढत आहे, परभाषीय व नवनवीन कार्यक्षेत्रानुरूप भाषा निर्माण होत आहेत. परंपरागत जातिबोली, सामाजिक स्तरनिहाय बोली, व्यवसायानुसार बोली हे उच्चाटन होत असून इतर भाषेतील शब्द, शब्दबंध, म्हणी वाक्यप्रचार व वाक्यरूपे मराठीच्या प्रकृतीनुसार वापरण्यात येतात. त्यामुळे बोलीमध्ये विविध रंग-तरंग निर्माण होत आहेत.

जागतिकीकरणाच्या प्रभावातून सद्यःस्थितीत परभाषीय शब्दांची बदलेली रूपे लक्षवेधी ठरत आहेत. उदा. चीनमध्ये चिनी इंग्रजीच्या प्रभावामधून चिंग्लीश हे भाषिक रूपे निर्माण झाले आहे. इंग्रजी, हिंदी, उर्दू, पारसी, चिनी तथा अन्य भाषांचे प्रतिबिंब मराठी साठोत्तरी साहित्य प्रवाहाच्या आणि नव्वदोत्तरी साहित्यामधून गडदपणे उमटले आहेत. आज देशात हिंदी बहुल मुलुखामध्ये आणि इतरेत्र हिंदीच्या संमिश्रतेमुळे इंग्लिशचे हिंग्लीश भाषिक रूपे रुढ होत आहेत. त्याचप्रमाणे मराठी लेखनामधून आलेल्या संदर्भांचा मागोवा खालीलप्रमाणे घेता येईल.

लिखित-मुद्रित मराठी साहित्यामध्ये इंग्रजीमधील मूळ भाषिक भांडार मराठीकरणाची प्रचिती देते. व्याकरणामधील विविध कसोट्यांची पुनर्मांडणी करणे बाबत सूचकतेने विचार करण्याइतपत अलगता अनुभवास येते. म्याटरिक, डरेस, फारम, टाक्टर, डाक्टर, रेडू, नंबररी, हापीस, पिसा, टेम्ब, सनिमा, टायेल, फुदू, फिल्लेस्टिक, कालीज, इसस्टांड, नरस, टेलरकाम, पायप, मास्तर, पाकीट. काल-कॉल, फास-पास, लंबर-नंबर, लायट, कुंटल, हायबरेट, बराशी, हॉटेल

क्रिऑल भाषा : भाषा संपर्कात येणा-या भिन्न भाषिकांच्या भाषामिश्रणातून मिश्रभाषा तयार होतात. त्या अनेकवेळा सिथरावतात, नष्ट होत नाहीत. गरज संपली तरी व्यवहारत टिकून राहतात. तेव्हा अशा भाषिकरुपांना 'क्रिऑल भाषा' असे म्हणतात. या भाषा कोणाच्या मातृभाषा नसतात. त्यामुळे याभाषा बोलणा-याशी बोलणाराचे भावनिक नाते नसते. जगातीलबहुतांश भाषा क्रिऑल भाषा आहेत, असे म्हणावे लागेल. मराठी ही क्रिऑल भाषा म्हणून ओळखली जाते. आज मराठीच्या भाषिक भांडारामध्ये हिंदी, उर्दू, तेलगू, कन्नड, मल्याळी, तमिळ, अरबी, तुर्की, याबरोबरच इंग्रजी, फ्रेंच, पोर्तुगीज, मलायी, मंगोलियन, चिनी, जपानी (भाषा आणि जीवन, उनहाळा: २०११ :४८) भाषांमधून आलेले अनेक शब्द आहेत. या शब्दांपैकी अनेक शब्द पिजन प्रक्रियेमुळे नवे रूप धारण करतात. हे असे नवे रूप धारण केलेले, परिवर्तनाच्या प्रक्रियेमधून भाषेत रुजलेले शब्द दिसतात. याबद्दल डॉ मिलिंद मालसे यांनी विचार उद्धृत केलेले आहेत. यामध्ये पिजन भाषांपासून क्रिऑल भाषांची निर्मिती प्रक्रिया नोंदविली आहे. त्याप्रमाणे मराठी ग्रामीण कादंबरीमध्ये भाषिक भांडार आढळते. उदा. टाइमशीर, मिटिंगा, फॅक्टरीत, सरास्नी, मिन्ट, पब्लिकला, होस्टेलात, बोर्डिंगीत असे क्रिऑल भाषा रूपे आढळतात. 'मुंबईच्या प्लेनची अनाउन्समेंट झाली नाही ना', 'नही' अशी संवादातील 'क्रिऑल भाषा' आढळते. तसेच परभाषीय शब्दांना मराठीमधील प्रत्यय विशेषत्वाने वापरात असतात.

दैनंदिन जीवनात संपर्कामध्ये आलेल्या भिन्न भाषिकाशी संपर्काच्या तीव्र गरजेतून तात्पुरत्या काळावयासाठी, कामचलाऊ भाषा निर्माण होण्याची प्रक्रिया नकळत घडते. या निर्माण झालेल्या तात्पुरत्या भाषेला 'पिजन भाषा' असे म्हणतात. भिन्न भाषिक विभिन्न वर्गातील लोक परस्परांशी संपर्क साधण्यामधून ही प्रक्रिया नैसर्गिकपणेच घडते. यामाधवी आपटे 'मिश्र आकुंचित' असे तर डॉ मिलिंद मालसे 'संपर्कजात भाषा' असा पर्याय सूचवितात.

राजकारण, समाजकारण, धर्मकारण, प्रशासन इ. प्रभावक्षेत्रांचे चित्रण करताना परभाषिक संदर्भांचे मिश्रण केले जाते. त्यामुळे भाषेची निराळी जडण-घडण झालेली दिसते. आधुनिक कार्यक्षेत्रे भाषेच्या व्यापकतेला पुरक ठरतात. सेझ, कारखाने, अथवा नुतन उद्योग भाषेचे संमिश्रता ठळकपणे निर्देशित करते. अलिकडे लेखकांनी चालू घडामोडींना साहित्याचा भाग बनविल्यामुळे मराठी साहित्यात योजलेली भाषा संपर्कजात भाषेची अनुभूती देते. यासंबंधीची काही उदाहरणे— आडमेट, टेंपरवारी, लाईटचोर, लीडराय, सिस्टरनी, इस्तू, पावडर, जिम्म, डायवर, बिंडल, यासारखे अनेक शकडो शब्द अनेक बोलीभाषकांकडून अशिक्षित समाजामध्ये देखील वापरले जातात.

मराठीतील शब्दरूपाप्रमाणे परभाषीय शब्दांचे मराठीकरण करण्याचा प्रयत्न प्रत्यक्ष व्यवहारात आणि साहित्यामध्ये केला जातो.

अभ्यस्त शब्द — डीएडका फिएड, पार्टीबिटी, आउटलुक—बिउटलुक,

अनेकवचन —मारकं, मशनी, लक्झा—या,

नामरूप शब्दांना विभक्ती प्रत्यय जोडताना — आफीसात/ला, हाटलाची,

संवादातील संमिश्रता— 'त्याचे लेक्चर पुरे', '... आपल्याकडे ग्राउंड आहे पण...' 'ब्याटा आहेत आमच्याकडे'

उर्दू/फारसी शब्दांची मराठी रूपे— देखवणे, जरब, गुदास्ता, बजावणे, बाद, पिच्छा, जायदाद, बेमार, हामिशा, हावाली, खुशाल, ताकद, तरफदारी, मरद, याद, आदत, बिलामत, गिनती, बिमारी, फईसला, नमकहराम, लांडया, काप्या,

कन्नड शब्दरूपे— नडो नडो, युरेक्का—युरेक्का,

तेलगू क्रियापदाची रूपे — कुसंदु, आंबडणे

१९९०नंतर संपूर्ण जगत औद्योगीकरण, खाजगीकरण, यांत्रिकीकरणाच्या प्रभावातून ढवळून निघाले अर्थव्यवस्थेच्या मुक्तद्वार धोरणामुळे मानवांच्या जगण्यामध्ये जागतिकीकरणाचा शिरकाव झाला. प्रत्यक्ष—अप्रत्यक्षपणे माणसांच्या सर्वच क्षेत्रात जागतिक संपर्क वाढला. त्यांचे पडसाद सर्वत्र उमटले. साहित्य आणि भाषा व्यवहार याला अपवाद नाही. साहित्यामध्येही परभाषीय संपर्कामधून संमिश्रता निर्माण झाली. परभाषीय शब्द आणि भाषा भांडार सहजपणे मिसळले दलित,ग्रामीण साहित्यातील लेखनामधून अनेक परिसरातील भाषाबोली आलेल्या आहेत. महानगरीय वर्णनामध्ये शहरातील अनेक बोलीचा वापर हे अप्रत्यक्षपणे भाषा जतनाचाच भाग आहे. अशा प्रकारे साहित्यिकांच्या अनुभवातील भाषा उपयोजनामधून मराठी साहित्याचे दालन समृद्ध झालेले आहे. ग्रामीण साहित्याने कूस बदलली आहे. भाषा संक्रमणाचा धोका वाढतो आहे. भाषेची अंतर्गत व बाह्य स्वरूप बदलत आहे. ढासळत आहे. परिणामी मराठी भाषा आणि बोलीवर संकटे निर्माण झाली आहेत.